

ЕВОЛЮЦІЯ СТРУКТУРИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ (1991–2011 рр.)

Проведено ретроспективний огляд еволюції загальної структури Збройних Сил України з точки зору аналізу впливу на її формування та розвиток зовнішніх і внутрішніх факторів.

Ключові слова: структура, функція, завдання, військове будівництво, військове управління.

Постановка проблеми та її актуальність. Історичному досвіду формування та розвитку Збройних Сил України (далі – Збройні Сили) присвячено низку ґрунтовних досліджень, у тому числі [1–5 та ін.]. Однак деякі з них (наприклад, [1]) охоплюють лише окремі періоди військового будівництва в Україні і через це потребують продовження. Питанням формування структури Збройних Сил як окремому предмету досліджень приділялося недостатньо уваги. Крім того, переважна більшість наукових публікацій з питань історії Збройних Сил мали, в основному, фактологічний, констатуючий характер, без аналізу причинно-наслідкових зв'язків, які супроводжували відповідні явища і процеси.

У цій статті, з урахуванням особистого досвіду участі автора у військовому будівництві України, *проведено огляд еволюції структури Збройних Сил з початку їх існування і до нинішнього часу.* Головною метою статті є аналіз факторів, які відігравали вирішальну роль під час формування та розвитку як організаційних, так і функціональних елементів цієї структури.

Структура – це внутрішній устрій, компоненти об'єкта разом з їхніми взаємозв'язками. У військовому аспекті це – внутрішній устрій збройних сил у конкретній ієрархічній побудові органів військового управління, об'єднань, з'єднань, військових частин і установ видів і родів військ (сил флоту),

Кузьмук Олександр Іванович, генерал армії України, кандидат військових наук, народний депутат України, м. Київ.

© Кузьмук О.І., 2011

тилу збройних сил, а також з'єднань і військових частин, які не входять до складу видів і родів військ [6].

Структура Збройних Сил має два аспекти: організаційний (види збройних сил, роди військ, спеціальні війська тощо) та функціональний (наприклад, Сили швидкого реагування, основні сили оборони, стратегічні резерви). Організаційна структура спрямована на створення раціональної системи управління військами (силами), їх підготовки і всебічного забезпечення. Функціональна структура забезпечує гнучкість силового реагування держави на воєнні загрози та сприяє реалізації бойових можливостей різновидових сил і засобів у спільних операціях, як найбільш імовірних у майбутніх війнах.

Структура Збройних Сил має відповідати їх призначенню, цілям і умовам ведення можливої війни, рівню розвитку засобів збройної боротьби та форм і способів їх застосування. Важливими для структури Збройних Сил вважаються такі властивості, як інваріантність (відсутність серйозних змін у разі переходу з мирного на воєнний час) та водночас адаптивність (швидке і раціональне реагування на зміни внутрішніх і зовнішніх умов існування держави) [6].

Формування і розвиток структури Збройних Сил є управлінсько-організаційним завданням, розв'язання якого потребує не лише знання закономірностей і принципів військового управління, а й передбачення можливих умов і способів здійснення оборони держави.

Існує певне коло факторів, під впливом яких формується структура Збройних Сил. До основних зовнішніх факторів належать:

- стан і тенденції розвитку воєнно-політичної обстановки, прогнозовані види та рівні воєнних загроз;

- характер майбутньої збройної боротьби, форми і способи застосування в них військ (сил);

- стан, основні параметри і напрями розвитку збройних сил, озброєння і військової техніки суміжних та інших країн.

Основними внутрішніми факторами впливу є:

- стан Збройних Сил, ступінь їх відповідності потребам національної оборони;

- прогнозовані можливості держави щодо забезпечення оборонних потреб необхідними ресурсами (людськими, фінансовими, матеріальними);

стан і можливості оборонно-промислового комплексу; національне законодавство у сфері оборони, у тому числі можливість використання в інтересах оборони поряд зі Збройними Силами інших військових формувань та правоохоронних органів.

Обидві групи факторів мають розглядатися на певний період часу відповідно до прийнятої в державі технології оборонного планування.

Крім того, необхідно враховувати зовнішньополітичні можливості держави щодо зниження рівня воєнної загрози, а також схвалені Верховною Радою України міжнародні зобов'язання щодо обмежень на розвиток Збройних Сил, окремих видів озброєння і військової техніки.

Збройні сили колишнього СРСР мали розвинуту п'яти-видову загальну структуру: Ракетні війська стратегічного призначення, Сухопутні війська, Військово-Морський Флот, Військово-Повітряні Сили, Війська протиповітряної оборони. Така структура склалася під впливом тривалого періоду "холодної війни", коли Захід і СРСР у будь-яку хвилину були готові до початку глобальної війни на взаємне знищення.

З набуттям державного суверенітету перед Україною постала низка проблем: які Збройні Сили їй насправді потрібні, як ці Збройні Сили будувати, до яких форм і способів застосування їх готувати, як організувати управління Збройними Силами та їх матеріально-технічне забезпечення, як готувати територію і населення країни до оборони тощо. Відповіді на ці та інші питання можна було отримати лише після визначення того, якими можуть бути мета, завдання і характер можливої війни, за яких умов вона може виникнути, з яким супротивником доведеться вести боротьбу [3].

Концепція оборони та будівництва Збройних Сил України від 11 жовтня 1991 р. передбачала створення Сухопутних військ (Військ наземної оборони), Військово-повітряних сил і Сил протиповітряної оборони (Військ повітряної оборони), Військово-морських сил*. До складу Військ наземної оборони пропонувалося також включити Прикордонні війська, Республіканську гвардію і війська Цивільної обо-

* Тут і далі наводяться терміни і визначення, які вживалися в нормативно-правових документах на дату їх прийняття.

рони. Крім того, Концепція визнавала тимчасову (з огляду на намір України про набуття в майбутньому статусу нейтральної без'ядерної держави) наявність на території України Сил колективної стратегічної оборони (з поетапним скороченням останніх) [7]. Концепція не визначала організацію видів Збройних Сил, об'єднань, з'єднань, військових частин, системи управління Збройними Силами. Питання про Рaketні війська стратегічного призначення не обговорювалося – незалежній Україні вони були непотрібні. Однак очевидно, що Концепція виходила, насамперед, з умов і потреб ведення великомасштабної війни.

Закон України “Про Збройні Сили України” від 6 грудня 1991 р. підтвердив тривидову структуру Збройних Сил (війська Наземної оборони, Військово-повітряні сили (війська оборони повітряного простору), Військово-морські сили) та наявність тимчасово дислокованих на території України стратегічних сил стримування, склад, структура і завдання яких визначалися на основі міждержавних договорів.

Відповідно до Закону України “Про оборону України” від 6 грудня 1991 р. Збройні Сили організаційно склалися з військових об'єднань, з'єднань, частин, підрозділів, військових установ і навчальних закладів.

Отже, початкова структура Збройних Сил мала всі ознаки інерції минулого. Однак чи було це сліпим копіюванням радянського зразка? Для відповіді на це запитання потрібно провести певний аналіз.

Военно-політична обстановка навколо України була на той час досить складною і невизначеною. У сусідніх державах відбувалися процеси самовизначення й орієнтування в нових умовах. На пострадянському просторі виникли осередки напруженості, територіальні суперечки, локальні конфлікти (Карабах, Південна Осетія, Абхазія, Придністров'я, Таджикистан та ін.), аналогічна загроза була найбільш актуальною й для України. Але примара великомасштабної воєнної загрози так само не відійшла у минуле.

За досвідом локальних війн і збройних конфліктів 80-х–90-х років минулого століття характер збройної боротьби, форми і способи застосування в них військ (сил) зазнали серйозних змін, до яких колишня Радянська Армія виявилася неготовою. Однак стан та основні параметри збройних сил, озброєння і військової техніки суміжних з Україною

держав фактично були на тому ж самому рівні. Военної загрози з боку розвинутих держав світу для України фактично не існувало.

Поряд із серйозними проблемами ресурсного забезпечення успадкованого Україною війська його майже 800-тисячна чисельність, кількість наявного озброєння і військової техніки, розміри військових запасів значно перевищували потреби оборони України. Крім того, національним законодавством у сфері оборони (ст. 13 Закону України “Про оборону України” від 6 грудня 1991 р.) було встановлено, що у разі війни Збройні Сили мали виконувати свої завдання у тісній взаємодії з Прикордонними військами України, Національною гвардією України, Службою національної безпеки України та іншими військовими формуваннями. У сукупності це робило з України мілітаризованого монстра.

З іншого боку, обвальне масштабне скорочення Збройних Сил на той час було неможливим, адже воно спричинило б надзвичайне загострення соціально-економічної обстановки в Україні. Щодо реформування Збройних Сил на зразок армій країн Західної Європи, то така потреба існувала, але задовольнити її було неможливо як через економічну скруту, так і через неготовність військових кадрів.

У цьому контексті доцільно ще раз згадати цитату з книги колишнього заступника Міністра оборони Федеративної Республіки Німеччина Йорга Шенбома “Дві армії та одна батьківщина”: “На шлях перетворення з армії однієї партії на армію демократичної держави Національна Народна Армія (Німецької Демократичної Республіки. – **О.К.**) вступила, втративши минулі традиції та минуле керівництво. Внаслідок надзвичайно швидкого перебігу подій багато хто з військовослужбовців перебував у стані глибокої пригніченості. В оточенні нових соціальних і просто людських проблем вони уявляли себе найманцями, яким випала доля змінити професію; з прапороносців соціалізму вони перетворилися в людей, які шукають притулку і зайнятості в досі чужому світі. Подолати це явище стало можливим лише внаслідок копіткої роботи щодо переконання людей у нових демократичних цінностях та зміцнення їх упевненості у власній здатності до активного існування в новому соціальному середовищі” [3].

Отже, для запропонованої паном Й. Шенбомом копіткої роботи потрібен був певний період часу. Тому іншого вибору,

ніж збереження протягом цього часу успадкованих від радянського минулого структури, системи підготовки та багатьох інших ознак Збройних Сил, не існувало. Визначальний вплив на структуру Збройних Сил у перші роки їх розбудови чинили внутрішні фактори.

Перша Военна доктрина України (далі – Военна доктрина) окреслила мету, принципи і основні напрями будівництва Збройних Сил, але фактично обминула питання їх структури і через це не стала помітним імпульсом щодо її подальшого розвитку. У той же час в тексті Военної доктрини знайшли певне відображення тенденції розвитку функціональних складових структури збройних сил (наприклад, “війська постійної готовності та резерви”), а також розширення сфер їх застосування (“здатність до ведення воєнних дій у близькому космосі”, “повітряно-космічна оборона” та ін.) [8].

Так чи інакше процес будівництва національного війська тривав. У 1993 р. було завершено формування та укомплектування всіх штабів Збройних Сил. На виконання прийнятого керівництвом нашої держави рішення про набуття без’ядерного статусу здійснювалися заходи щодо розформування 43 ракетної армії. У травні 1996 р. Україна остаточно позбавилася ядерних сил на своїй території.

На кінець 1996 р. структура Збройних Сил набула завершених контурів у відповідності з Концепцією оборони та будівництва Збройних Сил України від 11 жовтня 1991 р. і вимог законодавства України.

Основу Сухопутних військ склали об’єднання, з’єднання і військові частини Київського, Одеського і Прикарпатського військових округів (у жовтні 1992 р. управління Київського військового округу було розформовано). Пошук прийнятної структури Сухопутних військ відбувався у напрямі перетворення управлінь військових округів на управління оперативних командувань, управлінь загальновійськових і танкових армій – на управління армійських корпусів, мотострілецьких дивізій – на механізовані [1].

Але повноцінної системи управління Сухопутні війська набули лише після видання 23 травня 1996 р. Указу Президента України “Про Сухопутні війська України”. Указ вимагав: створити у складі Збройних Сил України Сухопутні війська України, утворити відповідні органи управління ними, підпорядкувати командуванню Сухопутними військами органи управління і війська військових округів (оперативно-

територіальних командувань), а також військові з'єднання, частини, підрозділи та установи за переліком, що визначає Міністр оборони України [9].

Командування Військово-Повітряних Сил (далі – ВПС) України було створено в квітні 1992 р. на базі командування 24 повітряної армії. На той час ВПС включали чотири повітряні армії, десять авіаційних дивізій, роди авіації (бомбардувальну, штурмову, винищувальну, розвідувальну, військово-транспортну авіацію), які мали понад 3000 літальних апаратів. Така кількість військової авіації для України була надмірною з точки зору оборони і непосильним тягарем з точки зору бюджетних витрат. У 1992–1995 рр. оптимізація структури ВПС відбувалася переважно у напрямі переформування повітряних армій в авіаційні корпуси, було проведено також рішуче скорочення кількості військових частин, особового складу, озброєння і військової техніки.

Війська Протиповітряної оборони (далі – Війська ППО) як вид Збройних Сил були створені на базі 8-ї та 2-ї окремих армій ППО.

Зважаючи на більш розвинену і потужну систему забезпечення, яку мали ВПС, у 1996 р. винищувальну авіацію Військ ППО було передано до складу ВПС (на засадах оперативного підпорядкування вона продовжила виконання завдань в інтересах протиповітряної оборони).

До складу Військ ППО входили наступні роди військ – зенітні ракетні війська, радіотехнічні війська, авіація; спеціальні війська; частини і підрозділи забезпечення, навчальні заклади. Організаційно це були три корпуси ППО, дві дивізії ППО, з'єднання і частини безпосереднього підпорядкування.

Паралельно здійснювалися заходи у напрямі створення єдиного виду Збройних Сил – Військ Повітряної оборони. Указом від 28 січня 1993 р. Президент України постановив сформувати на базі ВПС та Військ ППО єдиний вид Збройних Сил – Військово-Повітряні Сили України (Війська оборони повітряного простору). 20 квітня 1995 р. Указом Президента України було утворено командування Військ Повітряної Оборони України (Військово-Повітряних Сил і Сил Протиповітряної оборони) та призначено їх командувача. Але ця історія мала продовження: 8 травня 1996 р.

Президент України зупинив дію свого Указу від 20 квітня 1995 р. Структура Збройних Сил знову стала чотиривидовою.

Причин таких суперечливих рішень було декілька. По-перше, серед керівництва Збройних Сил існували протилежні точки зору щодо об'єднання ВПС і Військ ППО. Зважаючи на досвід сучасних збройних конфліктів, Війська ППО є одним з вирішальних засобів сучасної збройної боротьби, і це був головний аргумент щодо збереження їх як окремого виду Збройних Сил. По-друге, доводилося враховувати організаційні труднощі і витратність об'єднання двох видів Збройних Сил, оснащених складним високотехнологічним озброєнням, а також технічну неготовність і неукомплектованість необхідними кадрами відповідної системи управління [10, 11].

Процес створення Військово-Морських Сил (далі – ВМС) України був також складним і тривалим. Формування органів управління ВМС України почалося згідно з Указом Президента України від 5 квітня 1992 р. [12]. У серпні 1992 р. між Україною і Росією підписано Угоду про принципи формування ВМС України і ВМФ Росії на базі сил Чорноморського флоту колишнього СРСР, а остаточно всі перепони на шляху створення ВМС України були зняті лише 31 травня 1997 р. підписанням Президентами України і РФ Угоди про статус і умови перебування Чорноморського флоту Росії на території України.

У складі ВМС України були створені роди сил флоту: надводні сили, підводні сили, морська авіація, берегові ракетно-артилерійські війська, морська піхота, а також частини і служби спеціального призначення. Організаційно ВМС України склалися з ескадри різнорідних сил, двох морських районів, морської авіаційної групи, бригад, дивізіонів, батальйонів, авіаційних полків та ескадрилій.

Якісно новий період реформування національного війська розпочався після затвердження Президентом України 20 січня 1997 р. Державної програми будівництва та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 р. (далі – ДПБР-2005). ДПБР-2005 виходила, насамперед, з реалістичної оцінки воєнних загроз, згідно з якою ймовірність великомасштабної воєнної загрози для України була незначною. Цей важливий висновок давав підстави для скорочення

Збройних Сил з одночасним підвищенням їх якісних параметрів.

ДПБР-2005 визначила головні завдання держави у сфері оборони, основні напрями, пріоритети і заходи будівництва та розвитку Збройних Сил на період тривалістю 9 років. Було сплановано виконання величезного комплексу завдань, у тому числі структурну перебудову Збройних Сил (створення функціональних складових Збройних Сил, переформування військових округів в оперативні командування, перехід від дивізійно-полкової до бригадно-батальйонної структури тощо).

Однак умови, за яких здійснювалося виконання ДПБР-2005, були досить несприятливими. Збройні Сили фінансувалися на рівні 20–30% від потреби на утримання. Під час розроблення ДПБР-2005 не вдалося достовірно передбачити темпи економічного розвитку держави та зміни воєнно-політичної обстановки навколо України. Після проведеної навесні 1999 р. операції НАТО в Югославії у багатьох країнах Європи розпочався перегляд основних воєнно-доктринальних положень.

Як наслідок, позначилася недостатня обґрунтованість окремих показників, які характеризували структуру майбутніх Збройних Сил, співвідношення їх організаційних і функціональних складових тощо.

З викладених причин пріоритети будівництва Збройних Сил потребували уточнення. 28 липня 2000 р. Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України – затвердив Державну програму реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року (далі – ДПРР-2005).

Головною метою ДПРР-2005 і ДПБР-2005 було створення невеликих за чисельністю, мобільних і всебічно оснащених Збройних Сил, здатних виконати свій конституційний обов'язок. Тому їх виконання доцільно розглядати як єдиний процес, до якого неодноразово вносилися корективи.

З 1998 р. було запроваджено новий воєнно-адміністративний розподіл території держави. Згідно з ним ліквідувалися Одеський та Прикарпатський військові округи і Північне оперативно-територіальне командування, яке було створено на базі ще раніше розформованого Київського військового округу. На їх основі були сформовані Південне, Західне і Північне оперативні командування (далі – ОК).

ОК стали новими організаційними формуваннями Збройних Сил – оперативно-стратегічними об'єднаннями з розширеними, у порівнянні з військовими округами, функціями (виконання в мирний і воєнний час оперативних, мобілізаційних завдань і завдань територіальної оборони у встановлених для них межах, а також технічне, тилове, медичне та інші види забезпечення військ, що знаходяться на їх територіях, незалежно від відомчої підпорядкованості). Це мало підвищити стійкість оборони і надійність оперативно-стратегічного управління Збройними Силами.

Рішення про перехід від дивізійно-полкової до більш досконалої бригадно-батальйонної структури Сухопутних військ давало змогу ліквідувати проміжні ланки системи управління військами (силами), підвищити мобільність та автономність дій з'єднань і військових частин, їх вогневу та ударну силу.

Новим у військовому будівництві України стало використання принципу об'єднання за цільовим (функціональним) призначенням військ (сил) різних видів Збройних Сил. Так виникла **функціональна структура** Збройних Сил, яка складалася з передових сил оборони, основних сил оборони і стратегічних резервів.

Передові сили оборони призначалися для негайного реагування на зміни воєнно-стратегічної обстановки та застосування у збройному конфлікті з метою його нейтралізації на ранній стадії і недопущення ескалації. До складу передових сил оборони входили: стратегічні неядерні сили стримування (далі – СНЯС), сили швидкого реагування (далі – СШР) та війська прикриття. Роль СНЯС полягала у стримуванні можливої збройної агресії шляхом загрози завдання супротивнику потужних ракетно-авіаційних ударів переважно по військах і об'єктах на його території. До складу СНЯС призначалися ракетна дивізія, озброєна ракетами Р-300 з дальністю стрільби до 270 км, і два полки середніх стратегічних бомбардувальників Ту-22М3 (42 одиниці). Реалізація у лічені години і дні бойового потенціалу СНЯС могла суттєво змінити співвідношення сил на користь України і сприяти припиненню збройного нападу.

Призначення СШР полягало в локалізації та воєнно-силовій нейтралізації збройного конфлікту на ранній стадії, а також у забезпеченні розгортання основних сил оборони. Складовими СШР мали стати: в Сухопутних військах

– корпус швидкого реагування, придатний до виконання завдань, що виникають раптово, у ВПС – авіаційна група відповідного призначення, у ВМС – ескадра різнорідних сил. Усі вони могли діяти як самостійно, так і під єдиним командуванням.

До складу військ прикриття входили з'єднання та військові частини переважно прикордонних гарнізонів. На відповідних оперативних напрямках вони мали разом із СШР забезпечувати розгортання першого ешелону основних сил оборони.

Основні сили оборони призначені для посилення передових сил оборони під час локалізації та ліквідації ними збройного конфлікту, а також (після розгортання) для відсічі масштабній збройній агресії. Основні сили оборони найбільшою мірою визначають бойовий потенціал Збройних Сил, проте для їх розгортання і створення необхідних угруповань військ потрібен значний час.

Стратегічні резерви були призначені для підсилення Основних сил оборони. Вони могли розгортатися напередодні або під час збройного конфлікту.

В подальшому рішення щодо функціональної структури Збройних Сил неодноразово змінювалися. Так, на початку 2004 р. передові сили оборони були реформовані на Об'єднані сили швидкого реагування (далі – ОСШР) – міжвидове оперативне об'єднання військ (сил), у складі якого не було сил стримування і військ прикриття.

У 2004 р. відповідно до змін, внесених до Закону України “Про Збройні Сили України”, було започатковано перехід Збройних Сил з чотиривидової до тривидової організаційної структури шляхом створення на базі ВПС і Військ ППО єдиного виду Збройних Сил – Повітряних Сил у складі трьох повітряних командувань (“Захід”, “Південь”, “Центр”) і тактичної групи “Крим”.

Головні командування видів Збройних Сил були реформовані у командування видів з відповідною оптимізацією їх структури та чисельності. З трьох ОК у складі Збройних Сил залишилося два (Західне і Південне) зі зниженням їх статусу до оперативного об'єднання, а Північне ОК реформовано в територіальне управління “Північ”. З метою оптимізації системи оперативного (бойового) та матеріально-технічного забезпечення сформовано Командування сил підтримки (далі – КСП). Зазначені заходи

дали змогу підвищити ефективність військового управління, вивільнити значні людські та матеріальні ресурси.

Отже, незважаючи на недостатнє фінансове забезпечення, основний обсяг заходів ДПБР-2005 і ДПРР-2005 було виконано.

У 2005 р. нове політичне керівництво держави визначило воєнно-політичну орієнтацію України на вступ до НАТО і реформування Збройних Сил у напрямі досягнення євроатлантичних стандартів. Розроблена Державна програма розвитку Збройних Сил України на 2006–2011 рр. (далі – ДПРЗСУ-2011). Серед основних заходів програми, зокрема, були:

створення нових органів управління – Об'єданого оперативного командування, з покладанням на нього завдань оперативного планування та управління міжвидовими угрупованнями військ (сил), у тому числі миротворчими контингентами, та Об'єднання сил забезпечення з покладанням на нього функцій прийому, накопичення та утримання матеріально-технічних запасів, забезпечення Збройних Сил;

виділення з 2006 р. у складі ОСШР двох складових – Сил негайного реагування і Сил швидкого реагування. На дві складові (Сили нарощування та Сили стабілізації) були поділені також Основні сили оборони. Стратегічні резерви як функціональну складову Збройних Сил ДПРЗСУ-2011 не передбачала;

переформування командувань видів Збройних Сил у штаби, які відповідатимуть переважно за підготовку підпорядкованих військ (сил);

запровадження триступеневої системи управління Генеральний штаб – ООК – міжвидове угруповання, армійський корпус, повітряне командування;

позбавлення оперативних командувань функцій оперативного планування та забезпечення бойової і мобілізаційної готовності військ (сил), передача армійських корпусів в безпосереднє управління Сухопутним військам;

створення Об'єднання сил забезпечення на базі КСП;

перехід до 2008 р. на територіальний принцип матеріально-технічного забезпечення.

У 2008–2009 рр. через незадовільне ресурсне забезпечення виконання основних заходів ДПРЗСУ-2011 було фактично припинено.

2010 рік став поворотним пунктом розвитку Збройних Сил. Законом України “Про основні напрями зовнішньої і внутрішньої політики” визначені засади політики у сфері національної безпеки і оборони, які виходять з позаблокового статусу нашої держави. Указом Президента України від 10 грудня 2010 р. уточнено виклики і загрози національній безпеці [13]. Завершено проведення другого оборонного огляду.

2011 рік вважається роком завершення ДПРЗСУ до 2011 року, однак фактично її було провалено – як з причини недостатнього фінансування, так і внаслідок непродуманості і штучного нав’язування Збройним Силам багатьох заходів. Для виправлення цього становища на кінець 2011 р. призупинено переформування командувань видів у штаби видів, переформування КСП у Об’єднання сил забезпечення, розформування управлінь ОК. Започатковано створення двох оперативних командувань (“Захід” і “Південь”) як міжвидових органів військового управління. У Генеральному штабі Збройних Сил сформовані Тил і озброєння Збройних Сил. Розформовано ООК, виходячи з інтересів посилення національної оборони в умовах позаблоковості України.

Процес удосконалення структури Збройних Сил триває. Прийнято рішення про створення на базі ОСШР і спеціальних підрозділів двох нових функціональних складових – Сил бойового чергування і Сил спеціальних операцій. Постало питання про розроблення Державної комплексної програми реформування і розвитку Збройних Сил України на 2012–2017 рр., яка, крім іншого, передбачатиме й зміни структури Збройних Сил.

Через обмежений обсяг статті не можна більш детально розглянути структурні перетворення, які відбувалися у Збройних Силах, у тому числі в їх видах. Однак за результатами проведеного ретроспективного огляду характер і послідовність цих перетворень є очевидними і дають змогу зробити певні *висновки*.

По-перше, визначальний вплив на розвиток структури Збройних Сил чинять тенденції розвитку збройної боротьби. Однак вони не виникають самі по собі. Їх породжують, поперше, намагання військових теоретиків знайти шляхи і способи досягнення воєнних цілей у найкоротші строки та з найменшими людськими і матеріальними втратами.

Цей генератор ідей активізує діяльність розробників засобів збройної боротьби (озброєння, військової техніки тощо), після чого настає час випробувань таких засобів на полігонах і в процесі реальних бойових дій. Зазначені випробування супроводжуються створенням і подальшим удосконаленням раціональних військових організмів, які б забезпечували ефективне використання новітніх засобів збройної боротьби. Отже, діалектика розвитку військової справи полягає в одночасному існуванні старих і нових форм, способів і засобів збройної боротьби з поступовим витисненням старих новими, більш ефективними. Крім того, пришвидшення цього розвитку робить менш цінним попередній досвід війн і збройних конфліктів та змушує приділяти більше уваги прогнозним тенденціям.

Україна, на щастя, позбавлена сучасного досвіду ведення збройної боротьби (за виключенням миротворчих операцій). Тому орієнтуватися доводиться, насамперед, на зарубіжний досвід та на власні прогнози й оцінки. Це підвищує цінність аналітичної роботи в штабах, військах і науково-дослідних установах. Результати такої роботи сприяють виваженості рішень щодо розвитку всіх структурних елементів Збройних Сил – видів, родів військ, функціональних складових, дають змогу уникнути організаційної чехарди та метушні, яка, на жаль, мала місце в окремі періоди військового будівництва України.

По-друге, немає сумніву, що структура Збройних Сил є складною системою. Це зобов'язує під час аналізу закономірностей її побудови та розвитку використовувати саме системний підхід. Розглянемо приклад. Угрупування Основних сил оборони малоприсади для швидкого реагування на конфліктні ситуації, що загрожують военній безпеці України. Сили швидкого реагування є більш ефективними під час виконання таких завдань. Однак при цьому необхідно забезпечити їх справжню високу мобільність у сенсі швидкого перекидання в райони призначення повітряним чи автомобільним транспортом. А це завдання не можна вирішити без надійного прикриття від ударів з повітря. Тобто в умовах панування супротивника в повітрі Сили швидкого реагування втрачають свої переваги. Як висновок, бойові можливості Сил швидкого реагування мають бути

збалансовані з бойовими можливостями Повітряних сил. Отже, на цьому та інших прикладах можна бачити, що структурні перетворення у Збройних Силах – це складний і багатоплановий процес, який потребує урахування взаємних зв'язків всіх його складових.

Водночас оцінка результатів цього процесу має бути реалістичною. Україна не ставила і не ставить перед собою завдання зрівнятися у военній могутності з найпотужнішими державами світу. Виходячи з принципу оборонної достатності, ми маємо орієнтуватися на певну категорію можливих воєнних супротивників та на відповідний спектр можливих воєнних загроз. Тому певні дисбаланси в структурі Збройних Сил є припустимими за умови, що вони відповідають реальним потребам оборони України та не обтяжують надмірно державний бюджет.

По-третє, структура Збройних Сил має визначатися послідовно від загального до часткового:

по-перше, якими мають бути функції і завдання Збройних Сил, які структурні елементи для їх виконання потрібні;

по-друге, яку вагу (пріоритет) слід надати кожному з потрібних елементів;

по-третє, як забезпечити збалансованість розвитку функціональних структур у взаємозв'язку з організаційними структурами.

При цьому, на думку автора, первинним є функціональний аналіз структури Збройних Сил на предмет її відповідності потребам сучасної збройної боротьби. Для виконання визначених **функцій** мають бути створені відповідні елементи організаційно-штатної і функціональної структур Збройних Сил, яким, у свою чергу, мають бути призначені відповідні **завдання**.

Стосовно таких об'єктів дослідження, як Збройні Сили, функція – це роль, діяльність, обов'язок у системі відносин з державою, суспільством, зовнішніми факторами воєнополітичної обстановки тощо. Для функцій характерними є формулювання типу “здійснює управління”, “бере участь”, “організовує”, “провадить”, “надає допомогу”, “контролює” тощо.

Завдання – це те, що необхідно виконати, розв'язати, чого необхідно досягнути в рамках встановлених функцій.

Таким чином, завдання є похідними від функцій. Відмітною ознакою завдання є очевидність критерію оцінки його виконання. Таким критерієм, як правило, є досягнення певної мети, забезпечення певних умов, виконання певного обсягу робіт і т. ін. Для завдань характерними є формулювання типу “дати відсіч збройній агресії”, “забезпечити розгортання”, “розробити план операції”, “забезпечити безперервне функціонування” тощо.

Недостатнє розуміння смислової різниці між функціями і завданнями нерідко призводить до плутанини, коли функціями вважають завдання і навпаки. Найгіршим випадком є повна підміна завдань функціями. *Відсутність чітко визначених завдань створює умови для безвідповідальності, яка ховається за формальним виконанням функцій* [14]. Так, Воєнна доктрина України 1993 р. покладала на Збройні Сили завдання, які не могли бути виконані (оборона від воєнного нападу будь-якої держави, надійний захист від нападу з повітряно-космічного простору, суші та моря). Очевидно, що за реальних конкретно-історичних умов Україна мала зменшити обсяг завдань Збройних Сил з одночасним акцентом на міжнародні гарантії безпеки.

Нарешті, отриманий у процесі військового будівництва України досвід переконує в тому, що велика кількість функціональних компонентів Збройних Сил надмірно ускладнює управління ними. З іншого боку, враховуючи швидкоплинність сучасних кризових ситуацій і воєнних конфліктів, всі функціональні компоненти Збройних Сил необхідно будувати як цілісні формування з власними органами управління.

1. Збройні Сили незалежної України. Перші 10 років (1991–2001) / За ред. В.В. Бринцева. – К: НАОУ, 2006. – 378 с.
2. Герасимов А.П. До оптимізації структури Збройних Сил: Обґрунтування апарату дослідження / А.П. Герасимов, А.І. Шевцов // Наука і оборона. – 2000. – № 2. – С. 29–35.
3. Шкідченко В.П. Стратегія України у сфері реформування Збройних Сил: здобутки і погляд у майбутнє / В.П. Шкідченко // Наука і оборона – 2000. – № 4. – С. 3–7.
4. Бодрук О.С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія / О.С. Бодрук. – К: НІПМБ, 2001. – 300 с.
5. Військове будівництво в Україні у ХХ столітті: історичний нарис, події, портрети / За заг. ред. О.І. Кузьмука. – К: Вид. дім “Ін Юре”, 2001. – 448 с.

6. Война и мир в терминах и определениях [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.voina-i-mir.ru/dicdefinition/?id=351>.
7. Постанова Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 р. “Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України” // ВВР. – 1991. – № 51. – Ст. 729.
8. Постанова Верховної Ради України від 19 жовтня 1993 р. “Про Военну доктрину України” // ВВР. – 1993. – № 43. – Ст.409.
9. Указ Президента України від 23.05.1996 “Про Сухопутні війська України” № 368/96 // Урядовий кур’єр. – 1996. – N 98-99.
10. *Клімов С.Б.* Роль і місце Повітряних Силу загальній системі застосування Збройних Сил України / С.Б. Клімов // Наука і оборона. – 2005. – №1. – С. 23–27.
11. *Руснак І.С.* / І.С. Руснак, М.П. Крюков, В.Д. Кохно // Будівництво Повітряних Сил Збройних Сил України: питання теорії та практики // Наука і оборона. – 2005. – № 4. – С. 8–14.
12. Указ Президента України від 05.04.92 р “Про невідкладні заходи по будівництву Збройних Сил України” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/Laws/show/209/92>.
13. Указ Президента України від 10 грудня 2010 р. “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 р. “Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році” № 1119/2010.
14. *Кохно В.Д.* Методологічні аспекти будівництва Збройних Сил України / В.Д. Кохно // Наука і оборона. – 2002. – № 2. – С. 8–14.

Надійшла до редколегії 02.12.2011 р.

Рецензент: *П.П. Ткачук*, доктор історичних наук, професор, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів

Кузьмук А.И.
ЭВОЛЮЦИЯ СТРУКТУРЫ ВООРУЖЕННЫХ СИЛ УКРАИНЫ (1991–2011 гг.)

Проведен ретроспективний обзор еволюции общей структуры Вооруженных Сил Украины с точки зрения анализа влияния на ее формирование и развитие внешних и внутренних факторов.

Ключевые слова: структура, функция, задание, военное строительство, военное управление.

Kuzmuk A.
EVOLUTION OF THE STRUCTURE OF THE UKRAINIAN ARMED FORCES (1991–2011)

A retrospective review of the evolution of the overall structure of the Ukrainian Armed Forces in terms of analysis of its formation and development of external and internal factors was made.

Key words: structure, function, task, military construction, military control.